

מתוך הספר ביידיש "פנקס קובל", ארגנטינה, 1951

בהתייחס לנושא לוחמים ופרטיזנים:

4.1 מתוך פרק י"א, אפשרויות בריחה מקובל לפני השתלטות הנאצים:

החזית התקרבה לעיר מיום ליום ואפילו משעה לשעה. שכן כידוע ההתקפה הגרמנית על רוסיה היתה בוגדנית וללא התראה, והכוחות הרוסיים הקטנים במספר לא יכלו ברגע הראשון להתייצב בכל עוצמתם נגד האוייב והיו מוכרחים לסגת.

פורסמה הודעה, כי מי מהיהודים שרוצה בכך, יכול לבוא עם הצבא הרוסי הנסוג. צעירים יהודיים רבים וגם יהודים מבוגרים, הצטרפו לשיירות הצבא ונסעו עימהן. מי ברכבת, מי בסוס ועגלה ואפילו בהליכה ברגל. רוב הנוסעים היו כאלה שחשו לא לגמרי "כשרים" פוליטית מבחינת הממשל הגרמני הנאצי; כאלה שעבדו במוסדות ממשלתיים רוסיים וכדומה. נסעו גם יהודים כאלה שסתם נבהלו ורעדו אפילו לשמע השם גרמני-נאצי. אבל החלק הגדול, אולי 90 אחוז מהאוכלוסייה היהודית, נותרו בעיר, מבלי לתאר לעצמם ומבלי להתכוון לאסון הגדול ולשואה הגדולה שציפו להם.

היו מקרים שבהם גברים שהיו מוכרחים לנסוע יכלו לקחת עימם את ילדיהם ונשותיהם, אך האחרונות (הנשים) לא רצו לנסוע בגלל המחשבה הטיפשית שמוטב להן לשמור על הבית ועל מעט הרכוש שלהם, שהיה חבל להן להפקיר אותם. יהודים רבים, רבים מאוד, דווקא כן רצו לעזוב את העיר אבל כבר לא היה להם מקום שבו (בשיירות הרוסיות הנסוגות).

לפני שהיה זמן להתבונן סביב היכן נמצאים בעולם ומה להתחיל לעשות, כבר היו כל הדרכים הרחק מחוץ לעיר תפוסות על ידי חיילים גרמניים וכנופיות אוקראיניות וכבר אי אפשר היה להימלט. הדבר קרה בגלל הבגידה והגייס החמישי (המרגלים) של אוקראינים רבים, שניהלו עבודה מחתרתית לטובת גרמניה ובכך סייעו להתקרבות המהירה של החזית לעיר.

4.2 מתוך פרק י"ב, הברחות מזון לגטאות:

ליהודים נאסר לשחוט בעצמם, לא פרה, לא עוף ולא שום דבר. בכלל לא הותר ליהודים לסחור בחופשיות בשום דבר. את כל מוצרי המזון היה צריך לקבל רק לפי כרטיסים שחולקו בכמות קטנה ביותר, שהיה בה אך בקושי כדי לקיים את הנשמה.

בכל זאת, ככל שחמור ומסוכן היה מצב המזון, נמצאה עצה. בהסתר סחרו היהודים זה עם זה וגם עם גויים, וכך השיגו אמצעי מחיה מחוץ לכרטיסים. איכרות מכפרי הסביבה וגם מאלה שגרו בקצווי העיר, נהגו להביא בהסתר אוכל, ירקות שונים ומוצרי מזון אחרים, והיהודים קנו אותם בכסף רב. גם קצבים נהגו מזמן לזמן לשחוט בסתר, מי עגל ומי אפילו פרה, והבשר הובא לבתים בלילה או לפנות בוקר, במאמץ להישמר שהשוטרים האוקראיניים או הגרמנים לא ישימו לב לכך.

פעם אחת שחט **פלדמן** הקצב פרה בהסתר. היה זה ערב פסח. הוא התכוון לכך שליהודים יהיה בשר כשר לפסח. למשטרה האוקראינית נודע הדבר ופלדמן נעצר. לאחר יום שלם שבו הוכה מכות רצח, הכריחו הרוצחים את פלדמן עצמו להקים עמוד תלייה ליד דירתו של **משה שויב**, ברחוב וורשווסקה פינת בריסקה והוא אכן נתלה על העמוד הזה.

4.3 מתוך פרק י"ג, בריחות מקובל לפני הקמת הגטאות:

במהלך החודשים הראשונים של הכיבוש הגרמני, עוד לפני שגירשו את היהודים לתוך הגטאות, הצליחו **מספר צעירים לברוח מהעיר**, למרות כל השמירה הקפדנית. מי מהם הצליח להתאחד עם הפרטיזנים ביערות ומי מהם הסתתר אצל איכרים מכרים טובי לב בכפרים שמסביב לעיר. היו גם כאלה גויים.

4.4 מתוך פרק י"ד, בריחות מהגטו השני:

... אחוזי פחד מוות, בלבבות כואבים ומיוסרים, הביטו ללא הגה זה בזה, ביוזעם כי היום יבוא תורם למות. אבל איש לא יכול היה למצוא עזרה לעצמו. הגטו היה שמור היטב ובמילא – לאן זה יימלטו? ולאן זה ילכו, כאשר על כל צעד ושעל אורב המוות?

מקרה אחד בלתי רגיל אירע, כאשר קבוצת **פרטיזנים**, מחופשים במדים גרמניים, נכנסו במכונית לגטו ולקחו עימם כמה בחורים צעירים ונערות ונעלמו.

שוב הוציאו יהודים לעבודה. בשער הגטו עבר כל יהודי, בצאתו ובבואו, בדיקה קפדנית, האם לא מכניסים חליה, או מוציאים מזון, כסף, או דברים אחרים.

על כל דבר קטן שנמצא אצל מישהו הענישו במכות ואפילו במוות.

פעם אחת מצאו בחיפוש כזה אצל החייט **אליעזר קרטופל**, כסף חבוי בנעליו, ובו במקום, ליד השער, ירו בו. גם בזמן החיסול השני ניסו יהודים להתחבא במרתפים, בעליות גג ובמקומות אחרים. אבל המשטרה האוקראינית מצאה כמעט את כולם (מלבד כמה בודדים, שהצליחו בנס להתחמק בדרכים לא דרכים שונות אל מחוץ לגטו והתחבאו אצל איכרים טובי לב וכך הצילו את עצמם, והודות להם יש לנו היום כל הפרטים והידיעות שאנו מביאים כאן). כל היהודים האחרים, גברים, נשים, נערים וילדים, שנחשפו והוצאו ממחבואיהם, נכלאו בבית הכנסת הגדול. הם הוחזקו שם כמה ימים מבלי לאכול ומבלי לשתות. משמר חזק של שוטרים אוקראיניים וחיילים גרמניים הוצב מסביב לבית הכנסת, כך שאיש לא יכול היה להימלט ולהינצל. האשה **חיה ארליך** ניסתה לקפוץ דרך חלון והיא נורתה בו במקום. בחור אחד, **משה (מיכאל) בבצ'וק**, שהיה כולא ביחד עם שלוש מאות הקורבנות היהודיים בבית הכנסת הגדול, הצליח להינצל משם. (היום הוא בפולין ובחור אחר, **שר** (בן ציון), כעת בישראל).

4.5 שתי כתובות ביידיש על הקיר בבית הכנסת הגדול, על אזלת היד של הצעירים:

*כה הרבה מראות מזעזעים,
כה הרבה תמונות איזמות,
כה הרבה כאב – ואף לא מלה של מחאה!
רק דמעות - - -
אף יד לא הורמה
אף אגרוף לא קומץ.
רק נקראים לאלוהים!*

לייבל סאסנע 22.8.1942

מבית הכנסת הוציאו במשך עשרה ימים והוליכו לשחיטה אלפי יהודים – קטן וגדול, צעיר וזקן; אך הנורא מכל הוא שהלכו ללא מילת מחאה. כמו עגלים. יזכרו הדורות הבאים את המוות המביש ו - - פליוס

4.6 ארכיון רינגלבאום – קובל. גטו ורשה, 16.7.42

מאדם שחזר בימים אלה מקובל, קיבלנו את הידיעות הבאות על המצב של יהודי העיר.

... באותו יום ציוו הגרמנים שכל היהודים שלא קיבלו כרטיסי עבודה יתייצבו ברחבת השוק לשעבר. בקובל היו אז בערך 14 אלף יהודים. מתוך אלה התייצבו שמונת אלפים. **אלף יהודים התחבאו בעיר. למעלה מאלף צעירים נמלטו מהעיר לכפרים הסמוכים והסתתרו שם.** למעלה מ-3,500 השתייכו לעובדים.

... למחרת, ה-2 ביוני, אירגנו אנשי הס.ס. משפט לחברי היודנראט, שהואשמו בשיחוד נציב העיר קעמפף. המשפט התקיים על גבעה קטנה וגזר הדין היה מוות. **כאשר הוליכו אותם למקום ההריגה, נמלט אחד מחברי היודנראט.**

כיכר בזשעסקי היתה מוקפת באנשי ז'נדרמריה מקובל ומעיריה סמוכה. הז'נדרמים הקובלאים (האוקראינים) גילו אהדה מסוימת ליהודים. **היו מקרים שהם איפשרו ליהודים להימלט מהכיכר ולהציל את עצמם.**

... ב-2 ביוני, לאחר השחיטה, שוטטו שוטרים אוקראיניים בדירות היהודיות וצדו שם יהודים שהתחבאו. ב-2 בלילה אפשרו הרוצחים ליהודים המסתתרים לעבור מהגטו האחד לשני. הגם שהיהודים לא האמינו ולא היה להם אמון בהבטחות של הגרמנים, עברו בכל זאת חלק מהם לגטו השני. חלק מהיהודים ניצלו תודות לכך שהם הצטרפו אל קבוצות העובדים היהודיים, שעברו בשוכם מהעבודה, דרך כיכר בזשעסקי. כך הגיעו לגטו (השני) 500 עד 600 יהודים. אבל הקבוצה האחרונה, שמנתה מאתיים איש, שרצתה להגיע גם היא בצורה כזאת לגטו, נעצרה – ומה שקרה לאנשיה לא ידוע.

... לגבי הצעירים היהודיים נמסר, **כי רבים מהם נמלטו אל הפרטיזנים שפועלים באותו איזור – סביבת ראטנע (רטנה, כ-50 ק"מ צפון-צפון מערב לקובל).** נמסר, כי בראטנע נהרגו על ידי הפרטיזנים שני אנשי ס.ס. וכתגמול על כך נרצחו 113 מיהודי ראטנע וכמה אוקראינים. הפחד מפני הפרטיזנים גדול בקרב הגרמנים. כך, למשל, אסר השלטון הגרמני (על אנשיו) לנסוע בדרכים במכוניות יחידות.

... בקרב האוכלוסייה היהודית שנשחטה לא היו כל נסיונות לעמוד בפני הרוצחים. **נמסר רק על מקרה אחד שבו התנגד צעיר יהודי לרוצח נאצי בבית העלמין, וחוסל בו במקום.** כן נמסר, כי בעת השחיטה בכיכר בריסק, דיבר אל היהודים שכונסו שם מורה [ה. אורוק (הכוונה למורה הגימנסיה העברית "תרבות", יוסף אברד)], שאמר כי דמם לא יישפך לשווא וכי עוד יבוא יום הנקמה.

... ליד קובל נמצא מחנה שבויים של חיילים רוסיים. היהודים השבויים נורו בו במקום [61 איש]. במחנה עובדים יהודים מקובל. הודות להם **הצליחו להינצל הרבה יהודים סובייטיים** שנהגו להתמזג בין השורות של העובדים היהודיים כאשר יצאו בחזרה (לגטו, בתום יום העבודה במחנה השבויים) וכך הצליחו להינצל.

4.7 קטע מעדותו של משה בבצ'וק שנתפס לאחר האקציה השנייה והובל לבית הכנסת הגדול:

... היו אלה ימים חמים והרבה זבובים, יתושים וחרקים אחרים עטו עלינו והמצב היה קשה ממש. אנשים היו חסרי ישע והמומים. ישבו ורק בכו. גברים התפללו וידו, בהמתנים למוות. פניתי לקבוצת גברים **בהצעה, שננסה להתקומם**. אולי כך נוכל להציל את עצמנו (מצאתי ליטר בנזין ורציתי לעשות בו משהו...), אבל איש לא שם לב לדברי והצעתי לא זכתה לתמיכה. המצב היה איום. כל רגע הגיעו מועמדים חדשים להוצאה להורג. כולם היו בדיכאון קשה, בגלל העינויים, הפצעים, הרעב, הלכלוך ומוותם של הורים וילדים. האנשים נראו נורא. רובם היו פסיביים למצבם האומלל. הם איבדו את הביטחון ו **ממש המתינו למוות**. ... החלטתי לקפוץ החוצה בעד חלון, ושיהיה מה שיהיה. לפני שקפצתי מהחלון, נמלט חבר שלי, **יעקב צוקר**, אבל הרוצחים לכדו אותו והיכו אותו עד מוות. לי שיחק המזל, כי ברגע שבו קפצתי מהחלון, נכנס השוטר לאחד הבתים כדי להחליף את בגדיו לפני שיוחלף במשמרתו. ירו אחרי בחשיכה, אבל התעוזה שלי הצליחה ועלה בידי להימלט ליער. לאחר טלטולים ונדודים ארוכים, ניצלתי.

... עכשיו אענה על מספר שאלות שהצגתם בפני: ... לגבי היודנראט בקובל והמשטרה היהודית בקובל אני יכול לקבוע במלוא האחריות, כעד ראיה, שהם התנהגו בצורה יוצאת מן הכלל טובה. אינני יכול לומר עליהם, חלילה, כל רעה. להיפך. הם סבלו ביחד עם כל היהודים. אותו דבר גם לגבי המשטרה היהודית בקובל. כולם, הן היודנראט והן המשטרה היהודית, ניספו ביחד עם כל היהודים בעת החיסול השני, יום שישי, ה-19 באוגוסט 1942 – ו' אלול ה'תש"ב. השוטר היהודי **ערליך** (בנה של **שרה'קע ערליך**) ניספה מידי של מפקד המשטרה מאנטעל (מנטיי), כאשר **ערליך נאבק איתו וניסה לחנוק את מאנטעל** (הדבר התרחש בכלא), אבל מאנטעל גבר עליו והשליך את ערליך בעודו בחיים, אל בור בית הכיסא...

4.8 יחיאל שיינבוים- (קובלאי) גיבור גטו וילנה (פורסם בחוברת הנצחה 14 של הארגון)

יחיאל (איליא) שיינבוים: גיבור גטו וילנה תרגום מיידיש: בני גבירצמן

(קווים ונתונים שפעסיע שייבוים כתבה לד"ר דווארזשעצקי) מתוך ספרו עטור הפרס של ד"ר דווארזשעסקי: "ירושלים דליטא במאבק ובהשמדה"

...כשהיה איליא בן שלוש, חלתה אמו אנושות ונפטרה בגיל 28. סבתו, אמו של אביו, נעשתה לאיליא "אמא" שלו. בהיותו בן 12 עבר איליא מבית אביו אל סבתא, שהיתה עבורו חזות הכל. הוא למד בגימנסיה "תרבות" בקובל ונעשה חבר בסניף הקובלאי של "פרייהייט" ("הדרור"). בגיל 16 נמלט לקיבוץ קלאסאוו. אבל גופו החלוש אינו מחזיק מעמד בעבודה הקשה והוא נעשה חולה. אביו, עם אחותו סיפא, באו לקחת אותו הביתה. אבל הוא התעקש ולא נסע בחזרה. כאשר הוא נקרא לשירות בצבא הפולני, הוא לומד בהתמדה את מדע המלחמה וההגנה וקיבל דרגת קצין. אבל לעיתים תכופות ישב במעצר צבאי, על שהיה מתגנב מהקסרקטין ויושב שעות בסניף {של "פרייהייט"} בלובאמיל (ליבעווענע), העיר בה שירת. מהצבא הוא חזר לקיבוץ בקובל ונסע ברחבי ווהלין כולה כדי לארגן שם סניפים של "פרייהייט". אחרי כן (עשה זאת) גם בפולין הקונגרסאית (מרכז פולין דאז).

...בשנת 1938-39 הוא היה בקיבוץ בורוכוב בלודז'. פעמים רבות היה כבר בדרכו לעלייה, אך הוועד המרכזי (של "פרייהייט") לא הירשה לו זאת, כי היה נחוץ לעבודת האירגון והחינוך (בפולין). בשנת 1939 עסק בהעברת חברים מפולין, שכבר היתה תחת הכיבוש הנאצי, דרך ווהלין לווילנה. באותה שנה הגיע לקיבוץ "שחריה" ברחוב סוכאטשעווער 37. ביחד עם החברים כרוסט עזריאל ודוד קאזיבראנסקי, הקים את סניף "פרייהייט" והשקיע את עצמו באהבה רבה לחינוך הילדים. בשנת 1940, כאשר חלקם הגדול של החברים נסעו מווילנה, נפלה החלטת המרכז, כי עליו להישאר, כדי לסייע בניהול העבודה עם החברים הנותרים. ואז פרצה המלחמה (הכוונה כנראה לפלישה הגרמנית לרוסיה ביוני 1941).

אודות המאבק האמיץ של שיינבוים ומוותו בגבורה, כותב דווארזשעצקי, בעמוד 389 של ספרו, כך:

יחידת לוחמי יחיאל:

...מלבד פ.פ.א. (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע = אירגון הפרטיזנים המאוחדים) היה קיים בגטו צוות לוחמים שני, שכיום מכנים אותו "יחידת הלוחמים של יחיאל". חבריו נטלו חלק בולט בעיצוב תנועת ההתנגדות. אירגון זה הציב לעצמו כמטרה להקים קבוצות גדולות ככל האפשר ולהוציאן למלחמת פרטיזנים ביער. האירגון הצליח (בהנהגתו של יחיאל שיינבוים) להעביר ליערות כמה מאות פרטיזנים שהיו הגרעין לקבוצות הפרטיזנים היהודיות...

(עמוד 390) : ...ד"ר לעא (קרי : לאה) בערנשטיין, אחת מחברות המיפקדה של יחידת לוחמי יחיאל, (מספר דווארזשעצקי) שלחה לי סיפור מפורט על תולדות הצוות... כינו אותו הקבוצה של איליא (של יחיאל), כי יחיאל שיינבוים היה הדמות המרכזית בה...
...הכוונה של קבוצת איליא היתה למזג את (שש) הקבוצות השונות, שהפכו בדרך זאת לקבוצה חזקה אחת, שכולה היתה תחת השפעתו המוראלית והנהגתו רבת העוצמה של יחיאל...
(עמוד 391) : ...איליא היה הכוח המניע התוסס והקובע, האהוב על הקבוצה. התמסרותו חסרת הגבולות לחבריו ודאגתו האבהית להם, בנוסף להכרתו היהודית הגאה, לא היו הגורמים היחידים לאוטוריטה שלו בין חבריו... (ד"ר דארזשעצקי עצמו היה חבר ביחידת הלוחמים של יחיאל – המערכת).
(כותב ד"ר דווארזשעצקי) : ... כאשר **מרדכי טענענבוים-טאמארוו** (שבשנים 1939-40 היה פליט בקובל) עזב את גטו וילנע ויצא לדרך ביאליסטוק-ורשה, נפרדנו ממנו בחדרון חשוך של בתי המלאכה בגטו ובעלות השחר האפור ליווינו אותו לשער הגטו. שם שאלתי אותו :
- מרדכי, את מי אתה משאיר להנהיג את "החלוץ" בגטו? מי ימלא את מקומך?
- יחיאל שיינבוים יחליף אותי.
ואכן הוא החליף אותו. לשניהם היתה אותה דרך, מרדכי טענענבוים בביאליסטוק ויחיאל שיינבוים בוילנה – ואתו גורל...

יחיאל שיינבוים היה צעיר, חטוב, גבוה, עם חיוך לבבי וחברי על שפתיו. היה חרוץ, נמרץ ועקשן שדגל בביצוע ללא פשרות. בחייו היומימיים היה שתקן, אבל היה שואג כלביא בדברו על "התנגדות".
הוא נהג לומר : אותי הגרמנים לא יתפסו חי. ואכן, הם לא תפסו אותו חי.

(ד"ר לעא בערנשטיין כותבת לד"ר דווארזשעצקי) :
...ב-1 בספטמבר 1943, בחמש בבוקר, כאשר הגרמנים הסתערו לפתע על הגטו, הוזעק הוא (יחיאל) מייד. במיומנות ובביטחון של איש צבא הוא נתן פקודות, כינס קבוצות, חילק את הנשק שהוסתר במרתפים ובעליות גג.
לאחר התייעצות קצרה עם מיפקדת הפ.פ.א., התייצב בעמדת ההגנה ברחוב סטראשון 12. כאן הוא השתרע ליד החלון והמתין וצפה בלב הולם.
ברחוב סטראשון 12, העמדה הקדמית בתוכנית הקרב, נמצאה קבוצה בסדר גודל של 40 איש (בפיקודו של יחיאל).
...עמדת הגנה שנייה נקבעה ברחוב סטראשון 7, בחדר שבו התגורר איליא.
עמדת ההגנה השלישית היתה מאויישת כולה בחברי צוות הקרב "איליא", בפיקודו של מפקד היחידה שהשתייך לגדודו של איליא – אלחנן מגיד.
הנשק בעמדת ההגנה בסטראשון 12 היה דל מאוד. איליא דרש ממפקדת הפ.פ.א. מכונת ירייה (וזו אכן הובטחה לו).
...ובינתיים גונח הגטו וגוסס.
...הוא (יחיאל) ניצב ליד החלון עם אקדח ביד ומוכרח לראות כל זאת. אשתו, שכרעה לידו, סיפרה : הוא קדח. ידיו רעדו מאוד, אבל עדיין לא היתה כל פקודה לפתוח באש.
כשראו הגרמנים שאף יהודי אינו ניגש לשער, הם חשבו לפתותם כדי להוליך אותם לפאנאר (לחיסול), החליטו לפוצץ את הבתים. הקרבן הראשון היה סטראשון 15, שניצב מול סטראשון 12. נשמע פיצוץ אדיר ובעיקבותיו זעקות בהלה. כאשר החלו הגרמנים לרוץ ברחוב והוא (יחיאל) ראה אותם, הזדקף מלוא קומתו ליד החלון והחל לירות בהם בפראות. הגרמנים ענו באש אוטומטית. כדור אחד ניקב את ליבו של איליא וזרם דם פרץ וניתז על אשתו. היא הספיקה רק לכסות את עיניו ונמלטה. כי מייד הסתערו הגרמנים כשיכורים מהרחוב וכבשו את העמדה, או מה שנשאר ממנה ללא מפקדה, ופוצצו את הבניין.
(עוד מספרת ד"ר בערנשטיין) :
...ולאחר מכן, כאשר כבר השתררה דממה, לאחר עקירתם של ששת אלפים יהודים, ודממו הלכודים מתחת לחורבות של הבתים ההרוסים, ושקטים עוד יותר היו החיים, הנותרים. לאחר מכן מצאנו את גווייתו של איליא. הוא היה מוטל על ערימת אבנים מעלות עשן. גופו היה שלם, אבל על פניו החיוריים קפאה הבעה של שיכרות מעוצמת הרגשות והנקמה הפראית.
הנחנו אותו בארון ונשאנו אותו אל השער. לוחמי הגטו שנותרו בחיים וכל שאר יושבי הגטו נתנו לו את הכבוד האחרון.
בקיץ 1944, כאשר יצאנו מהיער, הצבנו מצבה על קיברו בבית העלמין הישן בוילנה.

4.9 שמאי לאופר- (קובלאי) גיבור גטו וורשה. (פורסם בחוברת הנצחה 14 של הארגון)

שמאי לאופר, לוחם

תרגום מיידיש : בני גבירצמן

מסביבות קובל הוא הגיע לוורשה, בה למד פילוסופיה באוניברסיטה וקיבל תואר מאגיסטר (מ.א.). ממש מילדות הוא היה בתנועת פועלי ציון (צ.ס.) ונותר נאמן לה עד שעתו האחרונה.
בוורשה הוא נעשה מייד פעיל באיחוד האקדמי הציוני סוציאליסטי וגם השקיע הרבה אנרגייה בעבודה התרבותית של האיגודים המקצועיים, שהיו קשורים עם מפלגת פועלי ציון (צ.ס.).

בתקופה שלפני המלחמה נסע בשליחות הוועד המרכזי להרצאות בערי השדה. הוא היה נואם טוב ופופולרי. נהג לדבר בלהט, בווכחות מחודדת ובכוח שיכנוע. הוא הופיע גם במיפגשים משותפים עם פועלים פולניים. היה חבר הוועדה של אירגון פועלי ציון הוורשאי. עבד ב"דאס ווארט", העיתון היומי של התנועה למען ארץ ישראל העובדת, כמתורגמן מהעיתונות הפולנית. הוא היה פעיל מאוד במאבק נגד "ספסלי הגטו" (*). באוניברסיטאות. התנועה תלתה בו תקוות גדולות. בשעת הכיבוש הנאצי הוא נשאר בוורשה וסייע רבות בעבודה המחתרית. הוא לא נתן לאש התנועה לכבות ושמר על רוח הלחימה שלה. בתקופת העבודה המחתרית הזאת היה גם חבר פעיל בוועידת המפלגות הוורשאית. הוא נטל חלק גם בהוצאת "נאווע טארי", המהדורה הפולנית של בטאון המפלגה. הוא נרצח בעת הגירוש הגדול ביולי-ספטמבר 1942. במכתב מהמפלגה הפולנית מה-15 בנובמבר 1945 אל האיחוד העולמי של פועלי ציון (צ.ס.), מופיע שמו ברשימת הפעילים שנפלו במאבק נגד האויב. בן 27 היה במוות.

* - ספסלי גטו. מדובר על 3 השנים לפני פרוץ המלחמה. שלטון האנדקים (הלאומניים ושוואי היהודים). "הנומרוס קלאוזוס" (הגבלת מספר היהודים בבתי ספר ובמשרות ממשלתיות) היה אז בעיצומו. בחדרי ההרצאות באוניברסיטאות, הספסל האחורי נועד ליהודים נקרא ספסל הגטו... (הסבר: אלי מנדל).

המאמר נלקח מתוך ספרו של מלך ניישטאדט: "החורבן וההתקוממות של יהודי ורשה"

4.10 פרטיזנים ולוחמים נוספים. רשימות על:

שיינדל שוורץ- עמ' 240, דבורה באראן- עמ' 244, לאה פיש- עמ' 246, לובה לעדערהענדלער- עמ' 249